

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ
ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

Διδαγμένο Κείμενο

ΘΕΜΑ Α1

(Και όλα αυτά) γιατί η ηθική αρετή σχετίζεται πράγματι με την ευχαρίστηση και τη δυσαρέσκεια: γιατί λόγω της ευχαρίστησης κάνουμε τα τιποτένια πράγματα, ενώ εξαιτίας της δυσαρέσκειας απέχουμε από τα όμορφα πράγματα. Γι' αυτό και πρέπει, όπως λέει ο Πλάτων, να έχουμε πάρει ήδη από μικροί εκείνη την αγωγή που θα μας κάνει να ευχαριστιόμαστε και να δυσαρεστούμαστε με αυτά που πρέπει: γιατί αυτή είναι η σωστή παιδεία.

Δεν πρέπει όμως να το πούμε μόνο έτσι, ότι η αρετή είναι «έξη», αλλά (πρέπει να πούμε) και τι λογής «έξη» είναι. Πρέπει, λοιπόν, να πούμε πως κάθε αρετή, όποιου πράγματος είναι αρετή, και το ίδιο το πράγμα το κάνει να φτάσει στην πιο καλή / τέλεια κατάστασή του και το βοηθάει να εκτελέσει με το σωστό τρόπο το έργο του, όπως για παράδειγμα η αρετή του ματιού και (το ίδιο) το μάτι το κάνει αξιόλογο αλλά και το έργο αυτού: γιατί με την αρετή του ματιού βλέπουμε καλά. Όμοια η αρετή του αλόγου κάνει (το ίδιο) το άλογο αξιόλογο / τέλειο και ικανό να τρέξει και να κρατήσει τον αναβάτη και να σταθεί αντιμέτωπο με τους εχθρούς. Αν λοιπόν έτσι έχει το πράγμα/ αυτό σε κάθε περίπτωση, (τότε) και του ανθρώπου η αρετή θα είναι η «έξη» από την οποία (ξεκινά και το ότι) ο άνθρωπος γίνεται καλός και (το ότι) θα μπορέσει να εκτελέσει καλά το έργο που του ανήκει/ που είναι προορισμένο γι' αυτόν.

ΘΕΜΑ Β

Β1. Κατά την άποψη του Αριστοτέλη, εκείνο που αποδεικνύει ότι ο άνθρωπος έχει πια διαμορφώσει τις έξεις του είναι η ευχαρίστηση ή η δυσaréσκεια που συνοδεύει τις πράξεις του. Στο κείμενο η ηδονή είναι η ευχαρίστηση, το ευχάριστο συναίσθημα, το οποίο όμως δε δημιουργείται από σωματικό ερέθισμα (για το ευχάριστο συναίσθημα που προξενείται από σωματικό ερέθισμα στο κείμενο χρησιμοποιείται ο όρος σωματικά ήδοναί). Αντίστοιχο ρήμα είναι το χαίρω, που σημαίνει νιώθω ευχάριστα, δοκιμάζω ευχάριστο συναίσθημα. Λύπη είναι το αντίθετό της ηδονής, δηλαδή το δυσάρεστο γενικά συναίσθημα. Εδώ χρησιμοποιούνται δύο αντίστοιχα ρήματα: «λυπούμαι», που σημαίνει νιώθω δυσάρεστα, και «ἄχθομαι», που έχει σχεδόν την ίδια σημασία (= νιώθω δυσάρεστα, νιώθω ψυχικό βάρος και δυσανασχετώ).

Για να γίνει σαφέστερος αναφέρει δύο ενισχυτικά παραδείγματα:

α. Αποχή από τις σωματικές ηδονές: Όταν ένας άνθρωπος κρατιέται μακριά από σωματικές απολαύσεις (εδώ βέβαια νοούνται οι κακές, οι βλαπτικές ηδονές) και αυτή την αποχή τη συνοδεύει ένα ευχάριστο συναίσθημα, αυτό σημαίνει ότι έχει διαμορφωθεί ένα μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα του και ο άνθρωπος αυτός είναι σώφρων έχει κατακτήσει δηλαδή την αντίστοιχη ηθική αρετή. Αντίθετα, αν κάποιος δυσανασχετεί γι' αυτή την αποχή, αυτό σημαίνει πάλι ότι έχει διαμορφωθεί ένα μόνιμο, αρνητικό στοιχείο του χαρακτήρα του: ο άνθρωπος αυτός είναι ακόλαστος.

β. Αντιμετώπιση των δεινών. Όποιος, πάλι, στέκεται να αντιμετωπίσει όλα τα επικίνδυνα πράγματα και αυτό του προκαλεί ευχαρίστηση ή, έστω, δεν τον δυσαραστεί, αυτό σημαίνει ότι έχει διαμορφωθεί ένα μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα του και ο άνθρωπος αυτός είναι ανδρείος, δηλαδή έχει κατακτήσει την αντίστοιχη ηθική αρετή, αν όμως κάποιος νιώθει δυσάρεστα με αυτή την αντιμετώπιση, αυτό σημαίνει πάλι ότι έχει διαμορφωθεί ένα μόνιμο, αρνητικό στοιχείο του χαρακτήρα του: ο άνθρωπος αυτός είναι δειλός.

Με τα παραδείγματα αυτά ο Αριστοτέλης παρουσιάζει ένα «αλάνθαστο αποδεικτικό στοιχείο» με το οποίο ο άνθρωπος μπορεί να διαπιστώσει αν οι ενέργειές του είναι ορθές κι αν ο ίδιος πορεύεται στο δρόμο που τον οδηγεί στην αρετή ή στο αντίθετό της, την κακία. Αν δηλαδή το άτομο ενεργεί με κάποιο σωστό τρόπο και αυτό του προκαλεί ευχαρίστηση, αυτό σημαίνει ότι οι ενέργειές του όχι

μόνο είναι σωστές, αλλά έχουν γίνει ἔξεις και κατά συνέπεια έχει αποκτήσει την αρετή που επεδίωκε, αν, αντίθετα, οι ενέργειές του τού προκαλούν δυσαρέσκεια, αυτό σημαίνει πως απέχει πολύ από την αρετή.

Προχωρώντας, μάλιστα, το συλλογισμό του ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι, αν κάποιος απέχει απλώς από τις σωματικές ηδονές, δε σημαίνει ότι είναι σώφρων άνθρωπος. Δικαιούται αυτόν το χαρακτηρισμό, αν η αποχή από τις σωματικές ηδονές τού προκαλεί ευχαρίστηση. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη στον πραγματικά σώφρονα άνθρωπο η αρετή γίνεται πηγή χαράς, γιατί δεν πρέπει να είναι ένας αέναος, φορτικός εσωτερικός αγώνας. Αν μάλιστα η αποχή από τις σωματικές ηδονές τού προκαλεί λύπη και στενοχώρια, τότε, παρά την αποχή του, είναι ακόλαστος.

Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και με την ανδρεία. Ανδρείος είναι αυτός που υπομένει τα δεινά και αυτό του προκαλεί χαρά και ευχαρίστηση ή, τουλάχιστον, δεν του προκαλεί λύπη. Αν το να υπομένει τα δεινά τού προκαλεί λύπη, τότε είναι δειλός, έστω κι αν τα υπομένει. Η άποψη, εξάλλου, ότι «αί κατ' ἀρετήν πράξεις εἰσὶν ἡδεῖαι» που διατυπώνει σε άλλο σημείο του έργου του ανταποκρίνεται πλήρως στα παραδείγματα που χρησιμοποιεί.

Η άποψη αυτή αποτελεί ένα από τα πρώτα βήματα της ψυχολογίας, της οποίας θεμελιωτής θεωρείται από πολλούς ο Αριστοτέλης, ο οποίος είχε γράψει μάλιστα και πολλά σχετικά συγγράμματα με οξύτερες παρατηρήσεις. Συνδέει, λοιπόν, στενά την ηθική με συναισθήματα και επιθυμίες (και όχι με το διανοητικό, κυρίως, μέρος του ανθρώπου, όπως άλλες θεωρίες). Έτσι, κοντά στους όρους της ηθικής (ἔξεις, σώφρων, ακόλαστος, ἠθική ἀρετή κ.ά.) χρησιμοποιεί και όρους της ψυχολογίας (ἡδονή, λύπη, ἀχθόμενος, χαίρων κ.ά.). Ο αριστοτελικός συσχετισμός της αρετής με τα συναισθήματα είναι αντίθετος με τη νοησιαρχική αντίληψη του Σωκράτη για την αρετή (η αρετή είναι γνώση, ενώ η άγνοια οδηγεί στην κακία).

Πρέπει να σημειώσουμε ότι και στον Πλάτωνα συναντούμε την ίδια ιδέα ως προς τη σχέση ηθικής αρετής και συναισθημάτων, ότι δηλαδή οι ηδονές και οι λύπες επηρεάζουν αποφασιστικά τη ζωή των ατόμων και των κοινωνιών: «όταν οι άνθρωποι συζητούν για νόμους, όλη τους σχεδόν η συζήτηση είναι για το τι είναι «ἡδύ» και τι είναι «λυπηρόν» και στη ζωή της πόλης και στην προσωπική ζωή των ανθρώπων» (Νόμοι, 636d5). Ο Αριστοτέλης όμως συστηματοποίησε περισσότερο

από το δάσκαλό του την εξέταση των συναισθημάτων και τα είδε με λιγότερη αυστηρότητα από εκείνον.

Η φράση αυτή «περί ήδονάς... ἀρετή», λοιπόν, εμφανίζεται ως συμπέρασμα των δύο παραδειγμάτων που ανέφερε ο Αριστοτέλης σχετικά με τις σωματικές ηδονές και την ανδρεία. Έτσι, διαπιστώνουμε ότι αρχικά διατυπώθηκαν οι θέσεις ότι: α. το ευχάριστο συναίσθημα (ηδονή) συνοδεύει και αποτελεί τεκμήριο για την πραγμάτωση της ηθικής αρετής και β. το δυσάρεστο (λύπη) συνοδεύει τις μη ηθικές ενέργειες.

Έτσι, άλλωστε, ακούγεται πολύ φυσική και η κατακλείδα της ενότητας αυτής που αναφέρεται στο ρόλο της παιδείας, χάρη στην οποία ο άνθρωπος γίνεται ικανός να διακρίνει τις «καλές» από τις «κακές» ηδονές και να επιλέγει τις πρώτες όταν ενεργεί ώστε να μπορέσει να κατακτήσει την ηθική αρετή.

B2. Η «ἀρετή» είναι η οριστέα έννοια στην 6^η ενότητα, η «ἔξις» είναι η τάξη / το γένος της αρετής και το «ἔργον» ανήκει στην ειδοποιό διαφορά.

Η «ἀρετή» δηλώνει την αξία, την ικανότητα που έχει ένα ον (έμψυχο ή άψυχο, άνθρωπος ή ζώο) κατά τη στιγμή που έχει την ολοκληρωμένη, την τέλεια μορφή του και δεικνύει ότι η αξία ενός πράγματος ή όντος συνδέεται άμεσα με την τέλεια εκτέλεση του έργου του, το οποίο βέβαια του έχει ανατεθεί από τη φύση. {Η δεύτερη επισήμανση αποτελεί λογική συνέχεια της πρώτης}.

Έτσι, ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί εδώ τον όρο ἀρετή όχι με την έννοια της ανθρώπινης αποκλειστικά ηθικής ιδιότητας, η οποία απορρέει από κάποιες ενέργειες στο πλαίσιο του κοινωνικού βίου, αλλά με μια ευρεία σημασία: ως ικανότητα, προτέρημα, έμψυχων ή άψυχων, που τους δίνει τη δυνατότητα α) να βρίσκονται στην τέλεια κατάστασή τους και β) να επιτελούν με τέλειο τρόπο τον προορισμό τους.

Η λέξη ἀρετή σχετίζεται ετυμολογικά με τις λέξεις ἄρης, ἀρείων, ἄριστος, ἄραρίσκω. Η πρώτη σημασία της ἀρετής ήταν η αξία αυτού που κάνει κάτι να είναι εξαιρετο, η ανδρεία, η γενναιότητα στον πόλεμο. Ο Όμηρος χρησιμοποίησε αυτή τη λέξη για να αναφερθεί στις έξοχες σωματικές και ψυχικές ιδιότητες των

πολεμιστών. Πάντως ο Πλάτων ήταν αυτός που έκανε τη λέξη όρο του φιλοσοφικού – ηθικού στοχασμού των Ελλήνων.

Η λέξη «ἔξις» παράγεται από το θέμα του ρήματος «ἔχω» (μέλλ.: ἔξω από το θέμα σεχ- < heχ- < ἔχ- + παραγωγική κατάληξη -σις, η οποία δηλώνει ενέργεια). Αρχικά δήλωνε κατοχή, απόκτηση, την ενέργεια για απόκτηση και κατοχή (πρβλ. τη γνωστή φράση ἔξις δευτέρα φύσις = η ιδιότητα που αποκτήθηκε με τον εθισμό είναι μόνιμη και σταθερή, σαν να υπάρχει από τη φύση). Αργότερα δήλωνε μια ιδιότητα που την απέκτησε ο άνθρωπος ή κάποιον με την επανάληψη μιας πράξης ή με τη συνεχή επίδραση του ίδιου παράγοντα. Είναι η μόνιμη κατάσταση, η ιδιότητα που προκύπτει από συνήθεια ή από άσκηση και με αυτή τη σημασία τη χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης (ἔξεις είναι τα μόνιμα γνωρίσματα / στοιχεία ενός όντος ή τον χαρακτήρα μας, καλά ή κακά). Η ετυμολογική άλλωστε συγγένεια με τη λέξη «σχῆμα» <σχῆσω <ἔχω + παραγωγική κατάληξη –μα που δηλώνει αποτέλεσμα, εξηγεί αυτή τη σημασία που της αποδίδει ο φιλόσοφος, τη μόνιμη δηλαδή μορφή/ σχῆμα του ενός όντος ή του χαρακτήρα ενός ατόμου, τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα που αποκτιούνται με την επίμονη άσκηση.

Έτσι ο Αριστοτέλης βρήκε ένα από τα δύο βασικά στοιχεία, για να δώσει τον ορισμό της αρετής, το προσεχές γένος της (genus proximum), που είναι η έννοια «ἔξις», μια ευρύτερη έννοια μέσα στην οποία θα εντάξει την αρετή. Πρέπει όμως να προσδιορίσει και το δεύτερο βασικό στοιχείο του ορισμού, την ειδοποιό διαφορά της αρετής (specifica differentia). Αυτό θα το επιχειρήσει στην ενότητα 6 βάζοντας το ερώτημα ποια απ' όλες τις «ἔξεις», τις οποίες ο άνθρωπος μπορεί να διαμορφώσει με τη στάση του, είναι η αρετή.

Οι αρετές έχουν χαρακτηριστεί ἔξεις (μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα). Όμως κάθε ἔξη είναι αποτέλεσμα όμοιων ενεργειών που επαναλαμβάνονται και αυτό σημαίνει ότι από την ποιότητα των ενεργειών εξαρτάται και η ποιότητα των ἔξεων, οι οποίες μπορεί να είναι και αξιόλογες και ανάξιες λόγου, και θετικές και αρνητικές και καλές και κακές. Επομένως δεν είναι αρκετό να χαρακτηρίζονται οι αρετές ἔξεις, γιατί οι ἔξεις είναι δυο λογίων και πρέπει να προχωρήσουμε και να προσδιορίσουμε σε ποια από τις δύο κατηγορίες ανήκει η αρετή, ποια είναι η ποιότητά της.

Κάθε ον έχει την αρετή του, είναι αυτό που το κάνει να χαρακτηριστεί «εὖ ἔχον», να καταστεί τέλειο και, επειδή με την αρετή του «εὖ ἔχει». μπορεί να πραγματοποιήσει το έργο του καλά. Μια από τις δύο θεμελιώδεις ιδέες του Αριστοτέλη είναι και το «ἔργον». Συνδεδεμένη με την έννοια του έργου και του «τέλους» είναι και η άποψη του Αριστοτέλη ότι «ἡ φύσις οὐδέν μάτην ποιεῖ», δηλαδή ότι η φύση τίποτε δεν κάνει άσκοπα ή, με άλλα λόγια, ότι κάθε δημιουργήμα της φύσης έχει να επιτελέσει ένα συγκεκριμένο «ἔργον», έχει μια καθορισμένη πορεία μ' ένα συγκεκριμένο προορισμό. Η ιδέα αυτή διατρέχει όλα τα έργα του Αριστοτέλη από τα ζωολογικά μέχρι και τα πολιτικά. Έτσι υπάρχει το «ἔργον» του οφθαλμού, του ίππου, του χεριού, του ποδιού της οικίας, της οικογένειας. Επομένως, ένα φυσικό δημιουργήμα έχει πραγματοποιήσει το «τέλος» του, έχει φτάσει δηλαδή στην τελειώσή του, όταν έχει επιτελέσει το «ἔργον» που του έχει ανατεθεί από τη φύση. Ο άνθρωπος, βέβαια, επιτελεί και το «ἔργον» του κάθε επιμέρους «τεχνίτη» (αυλητή, αγαλματοποιού, κιθαριστή) παράλληλα με το «ἔργον» του «ἔλλογου ανθρώπου» που είναι «ψυχῆς ἐνέργεια κατὰ λόγον ἢ μὴ ἄνευ λόγου».

Για να γίνουν εναργέστερα και πιο κατανοητά τα γνωρίσματα που διαφοροποιούν την αρετή από τις άλλες ἔξεις και ο συσχετισμός της αρετής με τα ἔμψυχα και ἀψυχα, ο Αριστοτέλης δίνει δύο παραδείγματα, ένα από τα ὄργανα του σώματος και ένα από τα ζώα: α. όταν το μάτι έχει αρετή, τότε και το ίδιο είναι σπουδαίο (αξιόλογο) και επιτελεί τέλεια τον προορισμό του (βλέπει καλά). β. η αρετή του ἀλόγου κάνει το ἄλογο και σπουδαίο και ικανό να επιτελεί τέλεια τον προορισμό του (να τρέχει, να μεταφέρει τον αναβάτη, να βοηθάει τον πολεμιστή μπροστά στους αντιπάλους, να αντιμετωπίζει τους εχθρούς).

Επομένως, η φράση «οὗ ἂν ἦ ἄρετή», τα παραδείγματα με το μάτι και με το ἄλογο και παρακάτω ο διαχωρισμός του ανθρώπου από αυτά δείχνουν ότι η αρετή είναι μια ιδιότητα που αποδίδεται όχι μόνο στα ζώα και στα πράγματα αλλά και στον άνθρωπο γενικά και στα ἔμψυχα και στα ἀψυχα. Έτσι καταλήγει στο συμπέρασμα ότι και η αρετή του ανθρώπου είναι η «ἔξις» που κάνει τον άνθρωπο αγαθό, τέλειο και ικανό να εκτελεί το έργο του καλά.

B3. Βλέπε σελ. 141 του σχολικού βιβλίου: «*Εἴκοσι χρόνια ἔμεινε... να σωθεῖ ἡ ἀλήθεια;*».

B4.

- ✎ σχεδόν: ἔχει / ἀπεχόμενος
- ✎ ἀχάριστος: χαίρειν
- ✎ ἀσήμαντος: σημεῖον
- ✎ ἐνδεής: δεῖ
- ✎ πρόφαση: φησίν
- ✎ διαμονή: μείναι / ὑπομένων
- ✎ ἄρτιος: ἀρετή
- ✎ τελεσίδικος: ἀποτελεῖ
- ✎ δημαγωγός: ἤχθαι
- ✎ καταδρομικό: δραμεῖν

Γ. Αδίδακτο κείμενο

Γ1. Ἄνδρες στρατιώτες καὶ ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους συμμάχους, ὁ ἀγὼνας ποὺ πρόκειται νὰ λάβει χώρα θὰ εἶναι ὁμοία κοινός γιὰ ὅλους ἀνεξαιρέτως καὶ γιὰ τὴ σωτηρία καὶ γιὰ τὴν πατρίδα ὅσον ἀφορᾶ καθένα ἐξ ἴσου με τοὺς ἐχθρούς· γιὰτί ἀν ὑπερισχύσουμε τῶρα με τὰ πλοῖα, εἶναι δυνατόν κανεὶς τὴν ὑπάρχουσα κάπου οἰκεία (τοῦ) πόλη νὰ ξαγαδεῖ. Ὅμως, δὲν πρέπει νὰ χάνουμε τὸ θάρρος (μας) οὔτε νὰ υφιστάμεθα αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ υφίστανται οἱ πῖο ἀπειροὶ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι, ὅταν στοὺς πρῶτους ἀγῶνες ἠττηθοῦν, ἐπεὶτα μονίμως ἀναμένουν τὸ φόβο ὁμοία με τὶς συμφορές. Ἀλλὰ καὶ ὅσοι ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους παρευρίσκεστε, ἐπειδὴ ἤδη ἔχετε πείρα πολλῶν πολέμων, καὶ ὅσοι ἀπὸ τοὺς συμμάχους, ἐπειδὴ πάντα συστρατεύεστε (μαζί μας), ἀναλογιστεῖτε τὰ παράδοξα τῶν πολέμων.

Γ2.

- ✎ **ἄγών:** τούς ἀγῶνας
- ✎ **ναυσίν:** ὧ ναῦ
- ✎ **ὄπερ:** αἶσπερ
- ✎ **πρώτοις:** προτέροις
- ✎ **σφαλέντες:** σφαλεῖσι
- ✎ **κρατήσωμεν:** κράτει
- ✎ **ἐπιδεῖν:** ἐφορᾶν
- ✎ **πάσχειν:** πείσεται
- ✎ **ἔχουσιν:** σχοίην
- ✎ **μνήσθητε:** ἐμνήσθησαν

Γ3α.

- ✎ **στρατιῶται:** επιθετικός προσδιορισμός στο «ἄνδρες».
- ✎ **τω:** δοτική προσωπική (του ενεργούντος προσώπου).
- ✎ **ἄθυμαῖν:** ἀναρθρο τελικό απαρέμφατο, υποκείμενο στο ἀπρόσωπο «χρή».
- ✎ **τῶν ἀνθρώπων:** γενική διαιρετική από το «ἀπειρότατοι».
- ✎ **ταῖς ξυμφοραῖς:** δοτική αντικειμενική στο «ὁμοίαν».
- ✎ **τῶν παραλόγων:** αντικείμενο στο «μνήσθητε».

Γ3β. Πρόκειται για εξαρτημένο υποθετικό λόγο που δηλώνει το προσοκώμενο, αφού, στην υπόθεση ἔχουμε ἦν + υποτακτική (κρατήσωμεν) και στην απόδοση απαρέμφατο αορίστου (ἐπιδεῖν).

⌘ **1^η περίπτωση:** με δευτερεύουσα ειδική πρόταση.

Ὁ Νικίας εἶπεν ὅτι, εἰ κρατήσαιεν ταῖς ναυσίν, τις τήν ὑπάρχουσαν πού οἰκείαν πόλιν ἐπίδοι.

⌘ **2^η περίπτωση:** με ειδικό απαρέμφατο.

Ὁ Νικίας εἶπεν, εἰ κρατήσαιεν ταῖς ναυσίν, τινά τήν ὑπάρχουσαν πού οἰκείαν πόλιν ἐπίδειν.

Επιμέλεια: Γεωργονίκου Γεωργία

Κολοκυθά Δήμητρα

Μαντουβάλου Ηλιόχαρη

Μανωλάκη Αγγελική